

Stručna konsultacija na Ilidži 18. - 21. marta 2001. godine

NASTAVA O RELIGIJAMA U BOSANSKOHERCEGOVAČKIM ŠKOLAMA

Ibrahim BEGOVIĆ

Uvod

Nakon inicijative OHR-a da se u škole u Bosni i Hercegovini uključi nastava o svim većim religijama u BiH i Deklaracije potpisane od strane resornih entitetskih ministara 10. maja 2000. godine pojavile su se brojne kontroverze u tumačenju modela primjene odredbe iz Deklaracije koja se odnosi na nastavu o religijama. Tome su doprinijeli istupi pojedinih resornih kantonalnih ministara, a i neka udruženja i organizacije koji su se, ne znamo zašto i po kom osnovu, bavili ovim značajnim pitanjem kao i sami mediji koji su svojom nerijetko pogrešnom interpretacijom unosili seriju zabuna u javnosti. Neki od spomenutih su inicijativu OHR-a doživjeli kao signal za ukidanje vjeronauke iz škola, a nastavu o religijama kao njenu zamjenu. Prelistamo li dnevnu ili sedmičnu štampu iz perioda maj-decembar 2000. godine neće biti teško zaključiti da su mediji "žedno" iščekivali senzacionalnu vijest o "egzekuciji" konfesionalne vjeronauke. Zanimajući činjenicu da vjeronauka u školi po brojnim međunarodnim i evropskim

konvencijama i deklaracijama spada u temeljna ljudska prava i da je kao takva sastavni dio školskog sistema najvećeg broja evropskih zemalja, neki naši "gorljivi zagovornici" demokratije, ljudskih prava i uključivanja u evropske integracije, unatoč izuzetno visokoj stopi opredijeljenosti za vjeronauku i pozitivnim iskustvima njene integracije u školski sistem, uporno osporavaju mjesto vjeronauci u školama u Bosni i Hercegovini. Istinski razlozi osporavanja pokušavaju se prikriti neargumentovanom i nesuvislom tezom da konfesionalna vjeronauka produbljuje podjele BiH društva i time stoji na putu reintegracije zemlje, međunacionalnog pomirenja i suživota. Međutim, kako se ovom tezom pokušava obmanuti javnost, kako bi se izazvala polarizacija ZA i PROTIV vjeronauke, ona i ne zavrjeđuje polemiku. Njome se javnosti svjesno žele zatvoriti oči pred činjenicom da stvarne teškoće nastaju zbog egzistiranja tri odvojena nastavna plana i programa u BiH i da ne postoji politička volja da se radi na njihovom objedinjavanju. Umjesto otklanjanja tih prepreka lakše je usmjeriti se na kritiku vjeronauke, a uz to se postižu i željeni ideološki efekti. Snagama koje i

dalje baštine retrogradnu svijest totalitarizma stalo je do očuvanja dehumaniziranog odgojno-obrazovnog sistema. Za taj kurs u vjeronauci vide nepremostivu prepreku. Zbog toga se traže opcije i modaliteti njenog potiskivanja. Važno je istaknuti da se pritisak na vjeronauku odvija samo na onim prostorima na kojima se primjenjuje Plan i program Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta FBiH, a to su kantoni sa većinskim bošnjačkim stanovništvom. Daljnji tok aktivnosti na implementaciji Deklaracije od 10. maja 2000. godine pokazao je da se u ovom slučaju radi o vrlo složenim pitanjima za čija će rješavanja trebati snaga i volja zajedničkog, timskog rada stručnih predstavnika vjerskih zajednica, državnih organa i međunarodnih organizacija.

U jednoj napetoj atmosferi bila je pripremljena, zakazana, a potom i odložena međunarodna Konsultacija o uvođenju predmeta "Kultura religija". Trebalo je proći još nekoliko mjeseci da bi se stekli uvjeti za održavanje Konsultacije. U tom periodu otklonjena je (?) jedna od značajnih prepreka za nesmetano održavanje ovoga skupa. Riječ je o izričitom, pismeno datom pojašnjenju da uvođenje novih nastavnih sadržaja o religijama prisutnim u BiH neće dovesti u pitanje vjeronauku. Tek nakon razjašnjenja ovog izuzetno važnog pitanja, GOETHE-INSTITUT, ABRAHAM, OHR I UNESCO kao suorganizatori su uspjeli pridobiti konsenzus vjerskih zajednica i predstavnika drugih ustanova i institucija za održavanje ove konferencije. Sam ovaj detalj dovoljno govori o složenosti ovoga pitanja i značaja koji mu se pridaje od strane spomenutih subjekata.

Početne teškoće

U prvom dijelu konferencije bio je ispoljen osjetan naboj među grupama koje su bile prisutne. Naboj je, svakako, bio rezultat različitih interpretacija koje su do konferencije objelodanjene u istupima zvaničnika resornih ministarstava, pojedinih političara, intelektualaca, predstavnika OHR i drugih. Uvodno obraćanje organizatora i uvodni referati su tome dodatno doprinijeli otvarajući brojne metodološke i konceptualne dileme u pogledu izučavanja nastavne građe o religijama prisutnim u BiH. Prve

diskusije su pokazale da se ovom krupnom pitanju u dosadašnjem periodu prilazilo jednostrano, kabinetski i centralistički, što bi moglo biti osnovnim razlogom neuspjeha u implementaciji Deklaracije entitetskih resornih ministara od 10. maja 2000. godine.

Zabrinutost vjerskih zajednica i sumnja da bi se "novim predmetom" ugrozio status konfesionalne vjeronauke, koja je nakon polustoljetnog protjerivanja iz državnog školskog sistema ponovo vraćena u škole na temelju osnovnih ljudskih prava i sloboda, pokazala se u prvom dijelu ove konferencije sasvim opravdanom jer se od strane pojedinih predstavnika ministarstva, a dijelom i od organizatora, polazilo od "novog obaveznog predmeta" u osnovnim i srednjim školama kao gotove činjenice. Ovakvo tumačenje svesrdno je podržano od strane nekih sociologa i "nezavisnih intelektualaca" uz dodatno razumijevanje i kategoričan stav da se konfesionalna vjeronauka treba izbaciti iz škole u objekte vjerskih zajednica. Tako je, umjesto razmatranja opravdanosti, ciljeva, sadržaja i modaliteta izučavanja nastavne materije o religijama u BiH, prvi dio konferencije bio nepotrebno djelimično usmjeren na sučeljavanje stavova o vjeronauci koja nije bila ciljani predmet ovoga skupa. Dodatna zabuna je generirana činjenicom da je rad konferencije u početku temeljen na polazištu da se edukacija o religijama u BiH ima odvijati kroz poseban i obavezan predmet i to pod nazivom "Kultura religija". Bilo je sasvim očekivano da će se ovakvom polazištu suprotstaviti ne samo predstavnici vjerskih zajednica nego i znanstvenici koji respektuju princip demokracije i pluraliteta u iznošenju argumentiranih drugačijih mišljenja i stavova te semantičku i logičku smislenost i epistemološku zasnovanost.

Na konferenciji se tokom čitavog njenog trajanja od zagovornika "obaveznog predmeta koji bi se zvao Kultura religija" nisu mogli čuti suvisli odgovori na spomenute kao i na brojne druge dileme. Umjesto utemeljene argumentacije posezalo se za tezom u smislu: konfesionalna vjeronauka dijeli učenike i ne doprinosi pomirenju i izgradnji suživota u ovakvoj Bosni i Hercegovini. Ignorirana je činjenica koju je u svome uvodnom referatu iznio mr. Nusret Isanović, dekan Islamske

pedagoške akademije, istakavši da je “Uvođenje vjeronauke najznačajniji kulturno-duhovni događaj u novijoj povijesti našega školstva... Ona bi, ukoliko joj posvetimo dovoljnu pažnju i ne budemo je razumijevali samo iz neprevladanih predrasuda sekularne kulture i - u tokovima moderne nastalim kategorijama negativiteta - mogla biti glas duhovnog smisla, moralne krijeposti, ljubavi i osjećaja za drugoga; mogla biti zahtjev za integralnim odgojem i obrazovanjem koje bi bilo zasnovano na svijesti da čovjek nije vezan samo za “tamu” zemlje, nego i za svjetlost Neba, da je biće jedinstva duhovnog i tjelesnog, dakle jedinstva onih vrijednosti i nagnuća bez kojih potpun čovjek nije moguć. Vjeronauka, također, ima najveće značenje za susret učenika sa samim sobom, čime je u funkciji građenja temeljne pretpostavke za susret s *drugim*. Nema puta prema drugome bez prethodno savladanog puta prema sebi. Ko se sa sobom nije susreo i sebe sebi otkrio, nemoćan je smisljeno se susretati i upoznavati s *drugim*“. Budući da ni nakon ovih i sličnih stavova iznesenih u referatima predstavnika drugih vjerskih zajednica, prof. Klaus Gebauera, referenta iz Njemačke, i brojnih drugih učesnika iz zemlje i inozemstva u prvom dijelu konferencije nije bilo značajnijeg približavanja, ne iznenađuje dojam da se ovom konferencijom željelo samo pokriće, prije svega vjerskih zajednica, za nešto što je unaprijed definisano i postavljeno kao cilj. Kako se ni u jednom od uvodnih referata kojim se preferiralo uvođenje novog obaveznog predmeta nije razložno razjasnila argumentacija i ciljevi, sadržaji i oblici realizacije u školi, time se ovaj dojam samo učvršćivao. Takav pristup je sasvim realno mogao indicirati postepeno potiskivanje vjeronauke i otvaranje polja nove ideologizacije pod plaštom novog predmeta.

Zaokret u radu

Jedan od odlučujućih momenata za uspješan nastavak rada Konsultacije je pojašnjenje OHR-a koje je u vezi sa ovim pitanjem dato drugog dana zasjedanja. Suština tog pojašnjenja je u tome da potpisana Deklaracija od 10. maja 2000. godine ne definiše oblik nastave o religijama (kao npr. poseban predmet) i da su za ovu konferenciju sve

opcije otvorene. Ovim su dobrim dijelom probijene barijere i odškrinuta vrata diskusiji o konceptualnim, metodičkim i didaktičkim problemima koji se postavljaju pri izradi nastavnog plana: ciljevi, sadržaji i metode.

Organizatori su se potrudili da uvodnim referatima kroz engleski i njemački model ponude polazne osnove za diskusiju. Engleski model nije mogao značajnije poslužiti za uspostavljanje konceptualnih pretpostavki novog predmeta o religijama u BiH. Zašto? Engleski model koji se prvobitno rukovodio principom nastava “about” i “from” religije nije mogao izdržati kritike. Dokazalo se da jasno razdvajanje ova dva tipa učenja u praksi nije moguće. U Engleskoj se o ovome vodila ogorčena diskusija, a njen rezultat je napuštanje prijašnje ekskluzivne “about” u korist “about and from” orijentacije. Šta je poruka engleskog iskustva? Bosna i Hercegovina, kako je to u svom rezimeu o radu Konsultacije kazao prof. dr. Hans-Georg Zibert, “može naučiti da je navedena neutralna, objektivna vjeronauka na kraju ipak nezadovoljavajuća”.

Što se, pak, tiče njemačkog modela, on se za prilike u kojima se odvija naše školstvo pokazao kao vrlo blizak. Premda se u njemačkom školskom sistemu o religijama uči kroz više predmeta (historija, njemački, politika...) glavno mjesto učenja o religijama jeste vjeronauka, odvojena po konfesiji i religiji. Vjeronauka je utvrđena Saveznim ustavom, članom 7.3, koji propisuje: “Nastava vjeronauke je u javnim školama (...) redovan nastavni predmet.” Shodno odredbama Ustava u Njemačkoj se propisuje da će se vjeronauka “predavati u skladu sa načelima vjerskih zajednica”, a to znači da sve “nastavne planove mora izraditi ili odobriti dotična vjerska zajednica”, kao i to da vjerska zajednica daje “zvaničnu dozvolu za rad” nastavnicima vjeronauke.

U Njemačkoj ne poznaju oblik nastave u smislu “Kultura religija”. Imaju predmet “Praktična filozofija” i on je obavezan za učenike koji ne pohađaju vjeronauku. Što se tiče njemačkog iskustva učenja o drugim religijama ono se zasniva na didaktičkom stavu, da se religije različite od vlastite mogu otkriti i shvatiti samo polazeći od vlastite religije. Neophodno je najprije se uvjeriti u vlastitu religioznu pripadnost, pa tek onda upoznavati se sa religijama drugih. Ovakav

didaktički pristup zahtijeva da se kod bavljenja drugim religijama izvrši “promjena perspektive”, a to znači da se pri upoznavanju drugih religija treba imati svijest o tome da je pogled na druge religije neminovno obilježen vlastitom religioznošću ili vlastitim razumijevanjem religije. Zbog toga se u praksi njemačkog odgojno-obrazovnog sistema nastava o drugim religijama realizuje u “dijalogu sa pripadnicima drugih religija”. Tako, smatra prof. Klaus Gebauer, “promjena perspektive u autentičnom susretu sa drugačijim razmišljanjima postaje metoda razumijevanja”. Ovdje, dakle, više nije riječ o nekoj “Kulturi religija”, već o interreligijskom učenju. I, upravo zbog toga, ovaj model je mogao, a i poslužio je kao bolja polazna osnova za dalje razmatranje modaliteta učenja o većim religijama prisutnim u Bosni i Hercegovini što je i bio predmet Konsultacije.

Nakon skoro dvodnevnog rada u radnim grupama pokazalo se da je i pored svih poteškoća i neotklonjenih sumnji i dilema moguće doći do određenih zajedničkih stavova. Bez obzira što u završnim dokumentima ima zaključaka koji nisu uvijek konsenzusom usvajani, ali na njih ipak nije bilo reakcija, oni pokazuju da je dijalog u ovako značajnim i vrlo osjetljivim pitanjima ne samo nužan i nezaobilazan put izgradnje boljeg sutra Bosne i Hercegovine nego je i moguć i jedino realan put u zajedničkoj budućnosti.

Sučeljavanjem različitih mišljenja i argumentacijom došlo se do nekoliko jedinstvenih stavova, kao npr.

- konfesionalna vjeronauka u školama kao segment temeljnih ljudskih prava i sloboda je neupitna i njen status ničim ne može biti narušen;
- nije sporno da se u odgojno-obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini inkorporiraju sadržaji o svim većim religijama pod uvjetom jednoobrazne primjene na cijelom području BiH;
- upoznavanje sa drugim religijama treba biti zadatak ne samo eventualnog novog predmeta nego i konfesionalne vjeronauke kao i drugih školskih predmeta koji po svome karakteru i sadržaju dotiču ovu nastavnu građu;
- nastava o drugim religijama pored informativnog treba imati i formativni karakter s ciljem autentičnog prikazivanja svake religije, pozitivnog djelovanja na individualni i kolektivni

život, izgradnje stava i ponašanja svakog pojedinca, razumijevanja kulturno-religijskog pluralizma, unaprjeđenja čovječnosti i razvoja opće kulture;

- u izradi nastavnog plana i programa za ovu oblast moraju biti uključeni: predstavnici vjerskih zajednica, resornih ministarstava, predstavnici odgovarajućih naučnih oblasti kao i predstavnici nastavnika i roditelja.

Zaključak

Trodnevni intenzivni rad Konsultacije je okončan usvajanjem izvještaja radnih grupa, prijedloga i preporuka, te zajedničkog saopćenja. Ono što se u početnom dijelu ove konferencije činilo nedostižnim, upornim radom, dijalogom, argumentacijom i uvažavanjem, na kraju je, ipak, postignuto. Završni dokumenti Konsultacije zasigurno predstavljaju važnu i, rekli bismo, nezaobilaznu osnovu za dalji rad na koncipiranju ciljeva, sadržaja i metoda nastavnih sadržaja o religijama u Bosni i Hercegovini.

Međutim, blijeda medijska prezentacija Konsultacije kao sasvim sporednog, a ne izuzetno značajnog društvenog događaja, najavila je “mršave” rezultate svoga odjeka. Do održavanja ove Konsultacije mediji su održavali konstantnu napetost najavljujući spektakularne promjene pristupa religijskom obrazovanju u našim školama da bi nakon Konsultacije zavladao neki čudni muk. OHR je zatražio od Islamske zajednice (a vjerujemo i od drugih vjerskih zajednica i relevantnih ustanova i institucija) imenovanje predstavnika u ekspertnu grupu koja će se baviti sadržajem, planom i programom nastave o svim većim religijama u BiH. Koji su naredni koraci na tom planu? Odgovor na ovo pitanje tek treba očekivati.

Održavanje Konsultacije i njeni rezultati upućuju na nekoliko važnih zaključaka od kojih bismo izdvojili sljedeće:

- Ako je namjera OHR-a da nastavnim sadržajima o svim većim religijama u BiH, umjesto sadašnja tri zasebna nastavna plana i programa, uspostavi nukleus za buduću zajedničku odgojno-obrazovni sistem, zatim da otvori puteve brže izgradnje demokratije, razumijevanja, mira i tolerancije, onda će, svakako, respektirati prijedloge i preporuke Konsultacije i sve elemente

završnih dokumenata ovoga skupa tim prije što su se po prvi put nakon rata u BiH na ovakvom skupu susreli predstavnici vjerskih zajednica, resornih ministarstava i brojnih ustanova i institucija te otvorili i zajednički razmatrali važna pitanja za sudjelovanje školskog sistema u izgradnji novog društva u Bosni i Hercegovini.

- Prenaglašavanje kako ovaj skup ima samo konsultativni karakter od strane nekih učesnika resornih ministarstava i stava da o ovome odluke treba donositi u ministarstvima ukazuje da se i u pogledu uključivanja ovako složene nastavne građe u školski sistem želi zadržati centralistički sistem čija bi profilacija bila rezultat "političkog trenutka". Premda se u završnim dokumentima Konsultacije jasno naglašava neophodnost uključivanja predstavnika svih pozvanih društvenih grupa u ovom projektu, posebno vjerskih zajednica i obrazovnih institucija, dati su neki signali da će se u praksi forsirati centralistički administrativni postupak. Dakako, ukoliko bi se ovo dogodilo, postigao bi se samo kontraproduktivni efekat i ne bi se uopće postigao postavljeni cilj. Pokušaj da se ovaj predmet "progura" u škole na administrativno zamišljen način od strane pojedinih kabinetnih grupa koje svoj rad na "novom predmetu" zasnivaju samo na stavovima pojedinih sociologa, a uporno ignorišu vjerske zajednice kao ključne sudionike ovog procesa, ni do sada (od 10. maja 2000. godine) nije dao nikakve rezultate. Iz toga se mora izvući jasna poruka.

- Najave i pokušaji da se u škole u pojedinim kantonima po hitnom postupku još od prethodne, 2000./2001. školske godine uvede "novi predmet - Kultura religija" upućuje na zaključak da se ovom važnom pitanju nije pristupilo na način kako bi se to u obrazovanju moralo činiti. Nije bio definiran oblik posredovanja ovog nastavnog sadržaja u školi, nije bilo koncepta nastavnog plana i programa, a ni odgovarajućeg nastavnog kadra. Nisu, zapravo, bile jasne ni osnovne formalne pretpostavke za uvođenje ovog nastavnog sadržaja. Stoga je Konsultacija prvi konkretni korak ka definiranju okvirnih pretpostavki ovoga projekta.

- Ciljeve koji se postavljaju pred izučavanje nastavne građe o svim većim religijama u Bosni i Hercegovini, a oni se ne iscrpljuju samo u čisto teorijskom i stručnom interpretiranju pukih činjenica o određenim religijama nego uključuju i

brojne odgojne zadatke, ni izdaleka nije moguće postići samo uvođenjem novog predmeta u određenim razredima srednje i, eventualno, u osmi razred osnovne škole. Nužno je ovim sadržajima "oplemeniti" nastavne planove i programe ostalih školskih predmeta, posebno iz područja humanih nauka. U suprotnom, tri različita nastavna plana i programa i ostaci ideologizacije našeg školskog sistema iz socijalističkog perioda relativiziraće, pa i minimizirati zamišljene i željene učinke nastavne građe o religijama u Bosni i Hercegovini.

- Konfesionalna vjeronauka kao izborno-obavezni školski predmet u ovom projektu može biti snažan oslonac za njegov uspjeh. Zapravo, može se govoriti o nezaobilaznoj korelaciji dvaju nastavnih sadržaja. Stoga se zauzimanje pojedinih sociologa na konferenciji da se vjeronauka "izmjesti" u objekte vjerskih zajednica i škola oslobodi za "naučni pristup religiji" doimalo, ako ne sasvim tendenciozno, a ono bar krajnje neozbiljno. Nasuprot takvim zauzimanjima Konsultacija je potvrdila da konfesionalna vjeronauka ne može biti upitna niti ima alternativu (što je potvrđeno i u zaključcima mostarske konferencije o temi "Vjeronauka u obrazovnom sistemu u BiH" od 25.-26. aprila 2001. godine).

I na kraju, Konsultacija jeste značajan, ali samo prvi krupniji korak ka rješavanju važnog segmenta sudjelovanja odgojno-obrazovnog sistema u izgradnji društvenih odnosa u Bosni i Hercegovini. Nakon ovoga treba načiniti još nekoliko važnih koraka do postavljenog cilja.

(U vrijeme dok se pripremao ovaj osvrt na konferenciju, saznali smo da resorno ministarstvo Kantona Sarajevo priprema usvajanje nastavnog plana i programa za predmet "Kultura religija" za III i IV razred gimnazije i "Historiju religija" za VIII razred osnovne škole. Ovakav lokalni pristup, nasuprot namjeri da se pitanje izučavanja svih većih religija u BiH riješi jednoobrazno i jedinstveno za cijelo područje Bosne i Hercegovine, pokazuje koliko su djelatnici spomenutog ministarstva ili neinformirani ili neozbiljno prilaze rješavanju zajedničkog pitanja. Međutim, već je istaknuto da su takve inicijative završavale neuspjehom. Zajednička pitanja se moraju rješavati zajedničkim snagama, a dogovoreno implementirati po jedinstvenom kriterijumu.)

